DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24686>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Dalyan, M. G. & Bayır, Ö. Ö. (2019). 12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzaferreddin Gökbörü Örneği. *Journal of History School*, 43, 1682-1695.

12. YÜZYILDA TÜRK-İSLAM TOPLUMUNDA SOSYAL REFAH VE SOSYAL HİZMETLERİN TARİHSEL KÖKLERİ: HAYIRSEVERLİK UYGULAMALARI BAKIMINDAN ERBİL HÂKİMİ MUZAFEREDDİN GÖKBÖRÜ ÖRNEĞİ

Murat Gökhan DALYAN¹ & Özge Özgür BAYIR²

Öz

Bu makalede, insana ve topluma yardım uygulamalarının ya da sosyal hizmetlerin en eski uygulama biçimi olan “hayırseverlik” uygulamaları tartışılmıştır. Hayırseverlik uygulamalarının bu tarihsel analizi için 12. Yüzyılda Türk-İslam toplumu ve Erbil Hâkimi Muzaferreddin Gökbörü seçilmiştir. Muzaferreddin Gökbörü’nün, devlet adamlığı süresinde gerçekleştirdiği hayırseverlik uygulamalarına ışık tutarak, sosyal refah ve sosyal hizmetlerin tarihteki köklerinin anlaşılmasına katkı vermek bu makalenin ana amacını oluşturmaktadır. Muzafferredin Gökbörü’nün beyliği döneminde Erbil Atabeyliği büyük oranda hayırseverlik ve sosyal hizmetleriyle ön plana çıkmıştır. Onun sahip olduğu beyliğinin topraklarının küçük olmasına karşın sosyal hizmetlere ayırdığı miktar da o kadar büyüktür. Onun uygulamalarında zengin-yoksul ayrımının yapılmadan, herkese yardım etme düşüncesinin egemen olduğunu görüyoruz. Bunun yanı sıra tarihi belgeler, onun yardım sürecinde dinsel ayrım yapmadığını da göstermektedir. Bugün önemini yeni yeni kavradığımız “anne sütü”, “hastalıkların psikososyal boyutu ve hastayı güçlendirme” gibi konular, onun tarafından

¹ Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Bölümü, Adıyaman / Türkiye. mgdalyan@gmail.com. [Orcid: 0000-0003-4664-1455](https://orcid.org/0000-0003-4664-1455)

² Doç. Dr. Lefke Avrupa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Lefke/ KKTC, obayir@eul.edu.tr. [Orcid: 0000-0001-6586-3323](https://orcid.org/0000-0001-6586-3323)

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

önemi kavranmış ve uygulamaya aktarılmış konulardır. Bu göstergeler, onun hayırseverlik uygulamalarının günümüz çağdaş ve evrensel sosyal hizmet uygulamalarına oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle, Muzafereddin Gökbörü sosyal hizmet tarihinde dikkat çekici bir kişilik olarak görölmektedir. Onun döneminde gerçekteşen bu uygulamaların daha derinlikli araştırılarak sosyal hizmet uygulamalarının tarihçesine eklenmesi ve aktarılması önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Ortaçağ, Hayırseverlik ve Muzafereddin Gökbörü

The Historical Roots of Social Welfare and Social Work in the 12 Century's Turkish-Islamic Society: The Case of Muzafereddin Gökbörü with Regard to Philanthropic Practices

Abstract

In this article the practices of helping to people and society or the oldest type of social work known as philanthropy is argued. For the historical analysis of philanthropy, the 12th Century Turkish- Islamic society and Sultan of Erbil Muzafereddin Gökbörü selected. The main object of this study is to bring Muzaffer Gökbörü's philanthropic practices into light in order to make a contribution of understanding historical roots of social welfare and social work. Erbil Atabeg earned reputation with Muzafereddin Gökbörü's philanthropic practices and social services through his dominion. Even his reign's land is small he still allocated great deal of resources to the social services. While practicing philanthropic help he didn't discriminate poor or rich and helped to everybody. Besides, the historical documents show that he didn't make any discrimination between religions. Some of the issues such as "breast milk" and "psychosocial dimension of illnesses and strengthening patients" which we recently realized the importance were acknowledged and used in the practice. All these indications show that his practices are very close to today's modern and universal social work practices. Muzafereddin Gökbörü should be seen as a remarkable character in the social work history. So, this study suggests that it is very crucial to discover his philanthropic helping practices in depth and should be included by social work history.

Key Words: Social Service, Medieval, Philanthropy and Muzafereddin Gökbörü

GİRİş

Günümüzde sosyal refahın ayrılmaz bir parçası olan sosyal hizmetler, "sosyal hak" perspektifli bir yaklaşımla tüm vatandaşların ortak ve vazgeçilmez bir hakkı olarak uygulama bulurken, henüz sosyal refah, sosyal devlet, sosyal hak gibi kavramların gelişmediği ortaçağda "düşkünlere, yardıma muhtaç hale gelen kişilere" hayırseverliğe dayalı olarak sunulan gönüllü ve geçişi yardımlar

biçiminde sunulmaktaydı. Bu yaklaşımın sonucu olarak verilen hizmetler, yoksulların hayatta kalabilmesi ve çalışabilir hale gelmesiyle ilgiliydi.

İnsani yardıma yüklenen anlam ve bu tür yardımların toplumsal uygulamaları yaşanan sosyal, ekonomik, kültürel, politik ve siyasal gelişmeler sonucu zaman içinde değişikliğe uğramıştır. Geleneksel olarak, ihtiyacı temel alan sosyal hizmetler, hak temelli sosyal hizmet uygulamalarından daha eskidir. İhtiyaç temelli uygulamalar, daha çok hayırseverliğe, insanseverliğe ve yardımseverliğe dayanır.

Yüzyılımızda hak temelli yaklaşım, uluslararası hukuktan dayanak alır ve hak sahipleri ile görev sahipleri arasındaki ilişkiyi düzenleyerek insan haklarını gerçekleştirmeyi amaçlar. Hak temelli yaklaşımda söz konusu olan; bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak bir anlamda haklarını yerine getirmektir. Böylece hak temelli yaklaşım adaletsizliği, eşitsizliği ve ihmal edilmişliği ortadan kaldırır. Hak temelli bir yaklaşım bu hizmeti “hayır” için yapmaz, o kişinin buna “hakkı” olduğu için yapar. Hak temelli yaklaşım; görev sahiplerini kendi yükümlülüklerini yerine getirmeleri için hak sahiplerini ise hak talebinde bulunmalarını sağlamak için güçlendirir. Sosyal devlet olarak ifade edilen bu anlayış ise ancak Aydınlanma devrimi sonrasında gerçekleşebilmiştir.

Sosyal refah ve sosyal hizmet uygulamalarının bugününü anlamada, ilk oluş süreçlerinin bilinmesi, insanları arayışa yönelten ihtiyacın tespit edilmesi ve ilk dönem kurumsallaşmasının özelliklerinin ortaya konması, bugünü anlamak ve farkları ortaya koyabilmek açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, bu makale, insana yardımın geçmişteki biçimi olan hayırseverlik ile bugünkü biçimi olan sosyal hizmetler ve sosyal refah uygulamaları arasında bir anlayış köprüsü kurma amacına dönük olarak tarihsel bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Bu makalede örgütlü olarak gerçekleşen insana yardımın, bilinen en eski hali olan “hayırseverlik” uygulamasının Anadolu topraklarındaki tarihsel analizine yer verilecektir. 12. Yüzyılın ele alınmasının nedeni, insana yardım ya da “hayırseverlik” uygulamalarının bilinen ilk örgütlü biçimlerinin bu dönemlerde ortaya çıkmasıdır. Bu analiz yapılırken seçilen Erbil Hakimi Muzafereddin Gökbörü, tarihte sistematik olarak yardım kurumları açan, yardımları organize eden ve sürekliliğini sağlamaya çalışan önemli bir devlet adamıdır. Literatür incelendiğinde sosyal refah ve sosyal hizmetlerin tarihçesi bakımından bu dönemin karanlıkta kaldığı, kendi dönemi için sıradışı kabul edilebilecek uygulamaları başlatan Muzafereddin Gökbörü ile ilgili çok az sayıda çalışma yapıldığı dikkati çekmektedir. Onun devlet adamlığı süresinde gerçekleştirdiği hayırseverlik uygulamalarına ışık tutarak, sosyal refah ve sosyal

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

hizmetlerin Türkiye tarihçesindeki köklerinin anlaşılmasına katkı vermek bu makalenin ana amacını oluşturmaktadır.

Yukarıda ifade edilen amaca ulaşmak için bu makalenin ana çerçevesi temel olarak iki başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak, 12. Yüzyılda Anadolu’da hayırseverlik uygulamalarına yer verilecektir. İkinci olarak, Anadolu’da 12. yy.da hükümdarlık yapan ve sosyal ve sosyal hizmetlerin tarihçesi açısından özel bir öneme sahip olan Muzafereddin Gökbörü’nün tarihsel kimliği ve hayırseverlik uygulamaları tartışılacaktır.

2. Ortaçağ’da Anadolu’da Hayırseverlik

Yardımlaşma ve dayanışmanın kökleri insanın tarihiyle eştir. İnsanoğlu, ilkçağlardan bu yana “yardım etme ve yardımlaşma/dayanışma”yı kültürel olarak devam ettirecek etkinlikler içinde olmuştur. Ve yine insanoğlu, en ilkel dönemden beri yardımlaşma ve dayanışmada diğer canlılardan farklı davranmıştır. Daha sonraki dönemlerde, hayvanların evcilleştirilmesi ve toprağın daha verimli işlenmesi için gerekli olan araç-gereçlerin icat edilmesiyle tarımın yaygınlaşması bir dönüm noktası olmuştur. Tarım devrimi, insanın doğaya hâkim olmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Önceleri, doğanın verdiğiyle yetinen insanoğlu, artık doğaya müdahale etmeye ve bu müdahaleyi gittikçe sistemleştirerek “artı değer” elde etmeye başlamıştır. Eldeki bu artı değerle ne yapılacağı sorusu ticareti ortaya çıkarmış ve böylece mülkiyet kavramı ile tanışılmıştır. Tarımdaki üretim farklılıkları ve ticaretle birlikte insanların sahip oldukları mallar yani mülkiyetleri de değişmeye başlamış ve bu da toplumsal farklılaşmayı beraberinde getirmiştir.

Yardımlaşma ve dayanışma insan ve toplum gerçekliğinin önemli bir parçasıdır. İş bölümü yapmak ve yardımlaşmak insanlık tarihinin ilk çağlarından beri var olan kavramlardır. Tarım devriminden sonra ise ortaya çıkan tüketilenden fazlasını üretmekle ortaya çıkan "artı değer"ın kimin elinde olacağı sorusuna yanıt olarak ortaya çıkan devletler ve bürokrasi giderek insanların hayatları üzerinde, onların güvenliklerini sağlamak ve hayatlarını devam ettirmeleri karşılığında, etkin güç olmaya başlamıştır. Tüketilenden fazlasına sahip olmak giderek kalabalıklaşan insan toplulukları ve karmaşıklaşan yönetim sistemleri içinde insanlar arasında eşitsizlikler yaratmıştır ve bugün çok farklı çeşitleri olan yoksulluk sorununu ortaya çıkarmıştır.

İslamiyet öncesi Türk topluluklarında ve devletlerinde sosyal hizmetlere yönelik uygulamalar ve anlayışlar bozkır kültürünün ve yaşayışının getirmiş

olduğu zorunluluktan kaynaklanmıştır. Göçebe hayatın zorluğu, iklim ve tabiat şartlarının sertliği Orta Asya’da yaşayan toplulukların bir arada yaşamak ve hayatta kalabilmek için sosyal olarak iletişimde bulunmalarını ve yardımlaşmalarını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle İslamiyet öncesi Türk devletlerinde sosyal yardımlaşma hayatın ve kültürün bir parçası olmuş ve uygulamaları sıkı bir şekilde takip edilmiştir.

İslamiyet öncesi Türklerde yaşam göçebelik ve avcılık kültürüne bağlı olarak şekillenmiştir. Bu toplumsal yaşam tarzı işbirliğini ve dayanışmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda göç dönemlerinde, av sürelerinde, hayvan otlatılmasında herkes sosyal yardımlaşma olarak birbirlerine yardım etmek durumundadır. Hayvanların belirli bir sıra ve nöbetleşe serbestçe yayılma çıkarılması geleneği de Türk toplulukları arasında ortak bir yardımlaşma geleneğinin varlığını gösterir. Yine aynı anlayış uyarınca ava çıkmış olan birisi av yakalamayan bir diğeri arkadaşına istemesi durumunda avını onunla paylaşmak durumundadır. Son olarak halk arasında kan kardeşi olan iki kişi birbirlerinin karşılaştığı her türlü zorluklarda birbirlerine yardım etmeyi Allah’ın huzurunda kabul ederlerdi. Halk arasında bulunan bu anlayış dışında devleti idare edenler zaman zaman halkı doyurmak için yıl içerisinde verdiği şöenlerde halkın ağırlanması ve halka dağıtılan kurbanların varlığı sosyal dayanışmanın birer işaretidir.

İslamiyet öncesi sosyal hizmet ögesinde halkın ihtiyaçları ve sorumluluğu hükümdara yüklenmiştir. Göktürklerle ait olan Orhun kitabelerinde bu duruma vurgu yapan birçok unsur bulunmaktadır. Aç doyurmak, halkı yoksulluktan kurtarmak ve çıplakları giydirmek bunlardan sadece birkaçıdır (Kafesoğlu, 1997: 242-243, 256-257). İşte bu anlayış uyarınca tarih boyunca devlet ve devlet başkanları Türklerde sosyal hizmetlerin yürütücüsü ve denetleyicisi olmuş ve halk tarafından “Devlet Baba” geleneğinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca Türklerde sosyal hizmet faaliyetlerinin bir bölümünü oluşturan halka yardım Tanrının lütfunu ve rızasını kazanarak dileklerinin yerine gelmesini sağlamak için gerçekleştirilen eylemler bütünüdür. Nitekim bu bağlamda Dede Korkut’un hikâye karakterlerinden Dirse Han, bir evlada sahip olabilmek için eşinin tavsiyesiyle kurban keser, aç doyurur, çıplak giydirir. Aynı şekilde hükümdar da sosyal devlet ve adalet anlayışı uyarınca Dede Korkut hikâyelerinde Kazan Han yılda bir hanımıyla otağından ayrılarak otağının yağmalanmasına izin verdiği gibi diğer beylerle birlikte açları doyurur çıplakları giydirmektedir (Ergin,2003:11-15,23-25;Yaşcın ve Şengül, 2004:211;Türkmen, 2011:252-253). Görüldüğü gibi Türklerde barınma ve ihtiyaçlarını giderme olarak karşımıza çıkmaktadır.

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte sosyal yardımlaşma ve hizmet anlayışında da dini referanslı yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında hayırseverlik anlayışının temelini din oluşturmıştır. Bu bağlama sosyal yardımlaşma konusunda İslam’ın zekât, fitre, Sadaka gibi Allah rızası için gönüllü olarak muhtaçlara ve yoksullara maddi desteği emreden uygulamalarının İslam ülkelerindeki sosyal hizmet anlayışının temelini oluşturmıştır. Bu sayede zekât zenginle yoksulu birbirine yaklaştırarak aradaki sevgi ve saygı bağlarını güçlendirmektedir. Aynı zamanda geliri bulunmayıp, çalışmaktan aciz olanlara normal bir hayat sürme imkânı sağladığı gibi zengini cimrilikten korur, cömert ve eli açık yapar. Bu konuda “Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği, Allah katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür” (Bakara Suresi, 110 Ayet) gibi Kuran-ı Kerim’den açık hükümler bulunduğu gibi İslam’ın temel şartlarından birisinin de zekât olması aslında İslam’ın sosyal hizmet ve sorumlulukların önemsendiği bir din olduğunu göstermektedir. İslamiyet öncesi devletin halkın sosyal yoksunluklarından sorumlu olması gerektiği anlayışı İslamiyet’le daha da gelişerek vakıf adı altında sistemleşmiştir.

İslam toplumunda vakıf hizmetlerinin ilk uygulaması sosyal amaç ve yardımlar için Hz. Muhammed’in Medine’de kendisine ait hurma bahçesi ile Fedek Hurmalığını vakfetmesi olarak gösterilmektedir. Bu fiili örnek dışında bu konuda birçok hadis ve ayetin de olması Müslümanların ileri gidenlerinin onu takip etmesi sonucu birçok vakıf ortaya çıkmıştır. Bu konuda özellikle Türk-İslam devletleri vâkıfı sistemleştirerek mükemmel hale getirmişlerdir.

Vakıf sistemi, İslâmiyet’in kabulünden sonra özellikle Karahanlılar, Selçuklular, Gazneliler ve Osmanlılar döneminde yaygınlık göstererek Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına damgasını vurmuştur. Genel anlamda bir mülkü, halkın yani kamu yararına ebedi olarak sunmak anlamında kullanılan bir kavram olan vakıf, bireysel çalışma ve gayretle elde edilen imkânların ve servetin gönül rızasıyla toplumun geneliyle paylaşılmasını öngören hukuki ve sosyal bir sistemdir. Bu sistemde, her türlü hırs ve arzudan uzak bir şekilde, bireysel mal varlığı, kamunun kullanımına aktarılmakta, böylece bireysel imkânlar kamu hizmetine dönüştürölmektedir. Burada batıdaki faydacı ve çıkarıcı felsefenin aksine, diğer insanların lehine, şahsın feragati ve fedakârlığı söz konusudur. Vakıf sisteminde, katılımcılık ve paylaşma ruhu hâkimdir. Zira toplumun huzuru sağlanmadıkça, bireyin mutluluğunun sürekliliğinden söz etmenin mümkün olmadığı düşünölmektedir. O halde vakıf, bütün insanlığın mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür. Vakıf sistemi

sayesinde yolcular için barınma sistemi, evlenmek isteyen kızlara çeyiz, halkın ihtiyacı için suyolları ve çeşmeler, köprüler, yoksullar için aşevi gibi halkın sosyal ihtiyaçları giderilmiştir. Ayrıca devlet adamlarının yaptıkları sosyal hizmet kurumları sayesinde Tanrı'nın lütfünü kazanmak olduğu kadar gelecek nesillere kendilerini iyi bir şekilde hatırlatmak eserler ve kurumlar bırakmak olduğu da bilinmektedir. Bütün bu özelliklerine rağmen Selçuklu ve özellikle Osmanlı sosyal kurum ve vakıflarının devletçe her yıl denetlenerek hesapları kontrol altına alınmış ve amaçlarının dışına taşmamasına özen gösterilmiştir. Aksi şekilde amaçları dışında faaliyet gösteren, halk yerine kendi şahsına sosyal hizmetleri kullananlara izin verilmemiştir.

Vakıf dışında Türk-İslam dünyasının büyükleri hem eski geleneklerin bir devamı ve hem de İslam dininin gereği olarak fakirlere ve muhtaçlara yardım etmeyi bir vazife bilmişler ve onları sofralarından ve huzurlarından eksik etmemişlerdir (Sevim ve Merçil, 1995: 132, 261). Fakirlere ve muhtaçlara başta para olmak üzere birçok yardımda bulunmuşlardır (Anonim Selçukname, 1953:90, 160). Bunun temel nedeni Osman Gazi'ye Şeyh Edabali'nin söylediği İnsanı yaşat ki devlet yaşasın"sözde gizlidir."

Günümüzde Batı toplumunda özellikle sanayi toplumunun getirmiş olduğu olumsuz sonuçlardan birisi olan çocuk istismarının önüne geçebilmek ve onların sağlıklı bir şekilde toplumsal yaşama uyum sağlamaları için çeşitli sosyal hizmet örgütleri ve kurumları bulunmaktadır. Ancak bu kurumlar köklerini en fazla sanayileşme sürecine kadar götürebiliyoruz. Oysa Türk devletlerinde özellikle savaşların, hastalıkların, kıtlıkların, göç ve afetlerden en çok etkilendiği kesim olan çocuklar için çeşitli kurumlar kurulduğu gibi bir dizi yasal tedbirler de alınmıştır. Bu sayede devlet tarafından çocukların korunması ve geleceğe hazırlanması amaçlanmıştır. Yine bu bağlamda daha sonraki dönemlerde kurulacak olan çocuk müesseselerine öncülük edecek kurumlar kurmuşlardır. Sosyal refah ve sosyal hizmetlerin önemli konularından birisi olan çocukların korunması konusu ilk defa bu dönemde Zengiler ve İlhanlılar döneminde çıkmış ve bu durum kanunla güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Yine Türk-Moğol hükümdarlarından Gâzân, hastaneler, kütüphaneler, her türlü umumi binalar ve ayrıca fakirler için aşevleri, yetimlerle sokakta bulunmuş çocuklar için binalar ve hatta soğuk kış aylarında kuşları beslemek üzere müesseseler kurulmuştur (Spuler, 2011:209).

İslamiyet'le birlikte Türklerdeki devletin sosyal hizmet anlayışı ve merkezinde yer alması dini motiflerle daha güçlenerek devam etmiştir. Özellikle halk arasında fakir, yaşlı ve çocuklara yönelik birçok kurum ve kuruluş ortaya konmuştur. Bunun dışında özellikle kıtlık, savaş, salgın vs. dönemlerde ise

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzaferreddin Gökbörü Örneği

Müslüman Türk devletleri devletin sosyal bir baba figürü olarak konumlandırmasını sürdürmüş ve buna göre bir politika sürdürmüştür. Batı'da özellikle Amerika'da göçmenlere yeni kıtalarına ve ülkelerine uyum sağlamaları için sivil bir aktivite olarak uygulanmaya çalışılan yardımlar, başta Selçuklularda olmak üzere Türk devletlerinde devlet tarafından icra edilmeye çalışılmıştır. Selçuklularda kervansaraylarda, yolculara hayvanlarıyla birlikte üç gün parasız yemek veriliyor, hastalar tedavi edilmiş ve herkese din farkına, zengin ve fakir olduğuna bakılmaksızın, eşit muamele yapılmıştır. (Sevim ve Merçil, 1995: 525; Turan ve Kırpık, 2018, 479-495). Bu durum daha sonraki Türk Devletlerinde de kendine yer bularak sosyal hizmete muhtaç olan ahaliyle birlikte zengin fakir demeden bütün isteyen herkesin faydalanabileceği barınak, hastane, imaret ve diğer sosyal kurumların kurulmasını sağlamıştır (Bahadıroğlu, 2010: 122). Bu çalışmamızda sosyal hizmet konusunda ilkleri başlatan ve Türk sosyal Hizmet tarihinde bir kilometre taşı olan Muzaferreddin Gökbörü'nün faaliyetleri değeriendirilecektir.

3. Muzaferreddin Gökbörü'nün Sosyal Hizmet Tarihindeki Önemi Çocuklar ve Kadınlar İçin Kurulan Sosyal Kurumlar

Muzaferreddin Gökbörü'nün babası 1149 yılında Nureddin Zengi tarafından Harran, Musul ve Erbil başta olmak üzere günümüz Kuzey Irak bölgesinin yöneticisi olarak atanan Zeyneddin Ali Küçük B. Begtegin'dir. 1167 yılında Begtegin'in ölmesi üzerine iktidar mücadeleleri sonucunda Gökbörü Harran bölgesine kaçmıştır. Beyliğin yönetimi Emir Mücahit Kaymaz'ın gözetiminde Gökbörü'nün küçük kardeşi Zeyneddin Yusuf'un eline geçmiştir(Pole, 1894:165;İbn Sheddad, 1897: 73). İbni Seddad'a göre bölge emirlerinden Mücahattin'in kardeşini tahta geçirmek için kendisini hapse atması üzerine bir fırsatını bularak buradan kaçmış, önce Bağdat'a giderek Abbasi Halifesinin yanına gitmiş ve dönüşte Musul hâkimi Emir Seyfettin'in hizmetine girerek Harran'ın yöneticiliğini elde etmiştir (İbn Sheddad, 1897: 73). Gökbörü, Selahattin Eyyubi'nin Suriye seferine çıkması için daha önce çağrıda bulunmuş ve ona tabiiyetini arz etmiştir. 23 Mart 1186'da Selahattin Eyyubî'nin eniştesi olan Azerbaycan Atabeyi olan Pehlivan ölümünden sonra ondan dul kalan Selahattin Eyyubi'nin kız kardeşi Rabia Hatun, evlenmiştir. Selâhattin, bu evlilik için Gökbörü'ye Samsat (Sümeysat), Harran, Urfa v.s gibi yerleri kız kardeşinin çeyizi olarak vermiştir. Selâhattin Eyyubi'nin Muzaferreddin Gökbörü'ye bu kadar iltifatta bulunmasının nedenini İbn Hallikan, onun Selahattin Eyyubi'nin başta Haçlılarla yapılan Hittin savaşı olmak üzere birçok

seferine katılarak sürekli olarak ona sadakatle hizmet etmesi olarak göstermektedir (İbn Hallikan, MDCCCXLIII:536; İbn Sheddad, 1897: 74).

Erbil Atabeyi Zeyneddin'in 29 Ekim 1190'da ölmesi üzerine Sultan Selahattin Eyyubi, Muzaffereddin Gökbörü'nin kendi isteği üzerine 50.000 altın dinar ve daha önce çeyiz olarak vermiş olduğu yerlerin iadesi karşılığında Erbil Atabegliğini, Zeyneddin'inin ağabeyi Gökbörü'ye vermiştir (Pole, 1894: 165; İbn Sheddad, 1897: 73; Humpreys, 1997: 64; Bezer, 2002: 864-870; Şeşen, 2002: 63; Ekinci, 2002: 857-858; İbn Esir, 1987: 63; Bayat, 2002: 842; Makdisi, TTK'da Basılmamış Nüsha: 178-179-460-461; Süryani Mihael, TTK'da Basılmamış Nüsha: 286). 1190 tarihinde Yusuf ölmesi üzerine Selahattin Eyyubi'den almış olduğu yerleri geri vererek Erbil Atabeyliğinin başına geçmiştir. 1232 yılında erkek çocuksuz ölmesi üzerine vasiyeti gereği Erbil Atabeyliği Abbasi halifeliğine geçmiştir (Pole, 1894:165;İbn Sheddad, 1897: 73). Bölgesinde birçok hayırseverlik ve yardım faaliyetleriyle ün kazanmıştır (İbn Sheddad, 1897: 73).

Günümüzde Batı toplumunda özellikle sanayi toplumunun getirmiş olduğu olumsuz sonuçlardan birisi olan çocuk istismarının önüne geçebilmek ve onların sağlıklı bir şekilde toplumsal yaşama uyum sağlamaları için çeşitli sosyal hizmet örgütleri ve kurumları bulunmaktadır. Ancak bu kurumlar köklerini en fazla sanayileşme sürecine kadar götürebiliyoruz. Oysa Türk devletlerinde özellikle savaşların, hastalıkların, kıtlıkların, göç ve afetlerden en çok etkilediği kesim olan çocuklar için çeşitli kurumlar kurulduğu gibi bir dizi yasal tedbirler de alınmıştır. Bu sayede devlet tarafından çocukların korunması ve geleceğe hazırlanması amaçlanmıştır. Yine bu bağlamda daha sonraki dönemlerde kurulacak olan çocuk müesseselerine öncülük edecek kurumlar kurmuşlardır. Sosyal refah ve sosyal hizmetlerin önemli konularından birisi olan çocukların korunması konusu bu konunun öncülerden Erbil Atabeyi Muzaffereddin Gökbörü zamanında gerçekleşmiştir. Onun emriyle dul ve ihtiyarlara, yetim ve kimsesiz çocuklara yurtlar kurulmuştur. Bu kimselerden annesiz ve babasız kalan veya terk edilmiş olan bebekler süt çağındaki, bebekler için sütanneler tutmuş ve bebeklerin bakımları için sürekli olarak onlarla ilgilenen başlarında hemşireler görevlendirmiştir.

Çocuklar dışında savaş, hastalık ve çeşitli nedenlerden dolayı dul kalan ve muhtaç kadınların ve yetimlerin kimseye muhtaç olmadan ihtiyaçlarının giderilmesi için birer ev inşa etmiştir. Böylelikle bu kadınların her türlü istismar ve felakete uğramaların önünü almıştır. Kendisi kurmuş olduğu bu kurumları kendi kurduktan sonra kendi haline bırakmayarak bizzat bu müesseselere zaman zaman uğramış ve kontrol ederek hasta ve düşkünlerle meşgûl olmuştur (İbn

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzaferreddin Gökbörü Örneği

Hallikan, MDCCCXLIII:536-38). Bu durum günümüz modern sosyal hizmetin olmazsa olmaz bir ilkesi olan devamlılığa vurgu yapması ve aynı özelliği taşıması bakımından oldukça dikkat çekicidir.

4. Yetişkinler İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kurumları

Tarih boyunca insanoğlunun en çaresiz kaldığı sorunların başında hastalıklar gelmiştir. Bu nedenle insanlar kendilerini iyileştiren veya ölümden kurtaran kimseleri şükranla andığı gibi bu kimselere de büyük saygı duymuşlardır. Sağlık hizmetleri günümüzde bile en pahalı olan sosyal hizmet kurumlarının başında gelmektedir. 12. Yüzyılda Muzaferreddin Gökbörü iktidarı sırasında, halkının sağlığı ve huzuru için körler ve göz hastalığı sıkıntısı çeken kimseler için dört hastane/barınma evi inşa ettiği gibi aynı zamanda kronik asabiyet hastalığı olan diğer insanları içinde sosyal hizmet kurumları kurmuştur.. Sürekli dolu olan bu hastaneler için her gün bir ihtiyaç listesi çıkartılmış ve hastaların her türlü ihtiyaçlarının giderilmesine çalışılmıştır. Gökbörü ayrıca her salı ve perşembe bu hastaneleri dolaşarak hastaları ziyaret ederek onların hastalığıyla yakından ilgilendiği gibi onları rahatlatmak için onlarla sohbet etmiştir. Yine aynı günlerde her türlü hizmeti yerinde görmeyi adet edinerek bu günlerde hastanelerin ihtiyaç duyabileceği olağan dışı harcamalar için para bağışlamıştır (Lucas, 1917:15).

Muzafferreddin Gökbörü, senede iki kere Suriye sahillerine gönderdiği adamları vasıtaıyla Haçlı mücadelesinde esir düşen Müslümanların olduğu gibi kendi topraklarından oralara gitmiş olan gayrimüslimlerin de fidye karşılığı serbest kalmasını sağlardı. Bunun dışında her sene kendi bölgesinden hacca gidecekler için seferler düzenler ve bu yolculuk sırasında güvenlik sağlamak amacıyla muhafızlar görevlendirir, hac sırasında hastalananlar ve muhtaçlar için para gönderirdi. Ayrıca hac bölgesindeki su ihtiyacını gidermek için ilk kez sarnıçlar yaptırarak hacılara su dağıttırılmıştır.

Gökbörü eğitim faaliyeti olarak bir medrese inşa ettirerek Şafii ve Hanefi mezhebine mensup olanların öğrencilerin eğitim görmesini sağlamıştır. Zaman zaman gece geç vakitlerde onların sergilemiş olduğu dini müzik dinletilerini de dinleyen Gökbörü bağışlarda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Her yıl H.z Muhammed'in doğum gününü kutlamak için Mevliit kandili kutlamalarını başlatmıştır. Yılda iki defa denize yakın sahil kentleri başta olmak üzere haçlıların esir almış olduğu Müslümanları kurtarmak için fidyeler ödemiştir. Hacıların yolculukları sırasında su sıkıntısı çekmelerini önlemek için Arafat

dağından kanallarla su getirerek sebiller kurmuştur. Bunun dışında yollarda yolcular ve kervancılar için de sular ve sarnıçlar kazdırmıştır. Safer ayının gelişinde halkının eğlenmesini sağlamak için dört beş odalı gölge oyunları dâhil çeşitli eğlenceler tertip etmiştir (İbn Hallikan, MDCCCXLIII:536-38).

Muzaffereddin Gökbörü'nün yapmış olduğu yardım ve sosyal tesisler, onun dini hassasiyetleri yüksek olan bir kişilik taşımasından ileri gelmiştir. Bu özelliğinden dolayı İslam dünyasında ilk defa Hz. Muhammed'in doğum gününü kutlayarak Mevrit Kandili geleneğini başlatmıştır. Sahip olduğu mütevazı toprak ve beyliğine rağmen açmış olduğu kurumların maliyetlerini yüklenmesi onu Türk dünyasında sosyal refah ve sosyal hizmetlerin tarihinde önemli bir yere taşımaktadır. İbni Halkikan'a göre onun yapmış olduğu hayır işlerini daha önce hiç kimse tek başına yapmamıştır. Buradan onun çağdaşlarından daha fazla hayırseverliğe düşkün olduğunu, hayırseverliğin onun adeta yaşam ve yönetim felsefesinin bir parçası olduğunu anlayabiliriz. Yine İbni Halkikan'a göre Gökbörü'ye hayatta en çok zevk veren şey fakir fukara halka sadaka vermektedir. Her gün şehrin çeşitli sokaklarında ve bölümlerinde ihtiyacı olan halka büyük meblağlarda para dağıtmıştır. Gökbörü, her gün sadaka dağıtma ve muhtaçlara yardım dağıtma işine seher vakti sabah namazından sonra muhtemelen ihtiyaç sahiplerine yakın olma ve onlarla aynı hizada bulunmak için atından inmiş yaya bir şekilde sarayına dönerken başlar ve bu işlem kendisini sarayının kapısında bekleyen kişilere de yardım etmesiyle son bulurdu. Bunlara ek olarak fakirlere mevsimine göre yazlık veya kışlık elbiseler bağışladığı gibi onlara iki veya üç altın parçası da vermeyi ihmal etmezdi. Osman Turan'a göre Mevlid için 300.000, esirlerin kurtarılması için 200.000, hanekahlar için 100.000, misafirhaneler için 100.000, Mekke'de su dağıtımı için 30.000 dinar yıllık tahsisat vermiştir (Turan, 1993:245-246).

SONUÇ

Tarihsel çalışmaların amacı, izlenimlerimiz dışında kalan olayları ve bu olayları gözlemlerimizin içine giren ve tarihçinin ilgilendiği olayların kanıtı olarak kabul etmeyi başka bir şeyden hareketle çıkarımsal olarak incelemektir. Tarih kolektif bellektir, insanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturmalarını sağlayan deneyimlerin toplamıdır. Günümüzde sosyal devlet, sosyal vatandaşlık ve sosyal hak temelinde örgütlenen ve yürütülen sosyal refah ve sosyal hizmetler, diğer sosyal alanlarda olduğu gibi tarihsel süreç içinde gelişmiştir. İlkel topluluklardaki yardımlaşma, ortaçağdaki kilise yardımseverliği ve Osmanlı başta olmak üzere Anadolu ve İslam toplumundaki sosyal vakıf sistemi tarihsel süreç içinde gelişmiştir.

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

Bugünün çağdaş sosyal refah ve sosyal hizmetler sunumu ise ancak sosyal devlet kavramının gelişmesiyle mümkün olmuştur. Sosyal devlette “herkes farklı, herkes eşit” anlayışıyla daha çok adalet ve fırsat eşitliği ön plandadır. Sosyal refah devletin eğitim, sağlık, gelirin adil dağılımı, sosyal güvenlik ve sosyal refah gibi görevleri vardır.

Bugün, sosyal refah ve sosyal hizmetlerin tarihçesi aktarılırken daha çok Batı kaynaklarına başvurulmaktadır. Bunun en temel nedeni diğer coğrafyalarla ilgili olarak tarihsel araştırmaların yetersiz kalmasıdır. Sosyal refah ve sosyal hizmetlerin insan topluluklarına ve yaşanan coğrafyaya göre nasıl bir değişim ve farklılık gösterdiğini anlayabilmek ve değişim süreçlerini gözden geçirebilmek için tarihsel perspektife başvuru bu çalışmada 12. Yüzyıl Avrupa ve Anadolu toprakları mercek altına alınmıştır.

Feodalite ve Hristiyanlığın etkisiyle şekillenen kilise hayırseverliğinin baskın olduğu 12. Yüzyıl Avrupa’sı ile daha çok hükümdarlar eliyle yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleştiği Anadolu’nun hayırseverlik uygulamalarının aktarıldığı bu çalışmada her iki coğrafyada da hâkim olan anlayışın yetkeci bir anlayış olduğu söylenebilir. Avrupa’da kilise ve feodal beylerin üstünlüğü söz konusudur. Yardımlaşma ise daha çok dinsel temellidir ve amaç Tanrı’ya olan bağlılığı, sevgiyi göstermektir. Hayır yapan kişi aynı zamanda Tanrıya hizmet etmiş olmaktadır. Yardım alanlar ise pasif alıcı konumundadır ve söz hakları bulunmamaktadır. Sınıflar belirgindir, “düşkün”, “muhtaç” olarak tanımlanan nüfus gruplarının ihtiyaçları, yardımı verenler tarafından kararlaştırılır. Yardım eden gönüllü olarak yardım ettiğinden yardımı alma süresi belirsiz ve güvencesizdir. Yoksulluk durumunun sınıfsal eşitsizliğe dayanan faktörleri tartışmaya açık değildir çünkü henüz bu tartışmaları gerçekleştirecek aydınlanma gerçekleşmemiştir.

Aynı dönemde Selçukluların hüküm sürdüğü Anadolu’da ise ihtiyaç sahiplerine hiç de küçümsenmeyecek düzeyde organize yardımların örgütlenmiş olduğu görülmektedir. Sosyal refah ve sosyal hizmet tarihinde gölgede kalan bu uygulamalar günümüz sosyal refah ve sosyal hizmetlerin nasıl geliştiğine de ışık tutmaktadır. Bu coğrafyadaki anlayış da yetkeci olmasına karşın, uygulamaların hükümdarlar tarafından örgütlenmesi ve kurumların açılmasına doğrudan katkıda bulunmuş olmaları, sosyal yardımı devletin bir ödevi olarak gördükleri sonucu çıkarmamızı sağlamaktadır. Dinsel güçlerin henüz etkili olmadığı 12. Yüzyıl Anadolu topraklarında yöneticiler, topraklarının güvenliği ve ülkelerinin gelişmesi için hayırseverlik uygulamalarını bir ihtiyaç olarak görmüş ve hükümdarlar doğrudan bu konularla ilgilenmişlerdir. Sosyal refah ve sosyal

hizmetlerin tarihçesi açısından bu farklılık oldukça önemli ve güçlendirici bir faktör olarak görülmektedir

Muzafferredîn Gökbörü'nün beyliği döneminde Erbil Atabeyliği büyük oranda hayırseverlik ve sosyal hizmetleriyle ön plana çıkmıştır. Onun sahip olduğu beyliğinin topraklarının küçük olmasına karşın sosyal hizmetlere ayırdığı miktar da o kadar büyüktür. Onun sosyal hizmet ve yardım kurumlarının önemi günümüz sosyal hizmet anlayışının da temeli olan sosyal hizmetin fakir ve zengin ayrımı gözetmeksizin herkese lazım olduğu bilincinde olarak yaptırdığı bütün hayır kurumlarının birey kabulünde varlık ayrımı yapmadığı gibi din ayrımı da yapmayarak sosyal hizmetin bir üniversal yani evrensel olduğunu faaliyetleriyle vurgulaması onu sosyal hizmet tarihinde dikkat çekici bir kişilik haline getirmektedir.

Bu makalede özel olarak seçilen ve incelenen Muzaferredîn Gökbörü, bu tarihsel olgunun en güzel örneklerindendir. Bugün önemini yeni yeni kavradığımız “annesütü”, “hastalıkların psikososyal boyutu ve hastayı güçlendirme” gibi konular, onun tarafından önemi kavranmış ve uygulamaya aktarılmış konulardır. Onun döneminde gerçekleşen bu uygulamaların daha derinlikli araştırılarak sosyal hizmet uygulamalarının tarihçesine eklenmesi ve aktarılması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Anonim Selçukname.* (1953). (Yay. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara.
- Bahadıroğlu, S. E. T. M. T. (2010). *Timur'un Günlüğü -Tüzükat-ı Timur-* , Haz: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, İstanbul.
- Bakara Suresi, 110 Ayet.
- Bayat, F. (2002). Erbil Atabeyliği. *Türkler*, IV, Ankara.
- Bezer, G.Ö. (2002). Begteginliler: Erbil'de Bir Türk Beyliği (1132-1233). *Türkler*, IV, Ankara.
- Ekinci, A. (2002). Muzaferredîn Gökbörü'nin Siyâsi ve Sosyal Faaliyetleri. *Türkler*, IV, Ankara.
- Ergin, M. (2003). *Dede Korkut Kitabı*. Hisar Gazetesi Yayınları.
- Humphreys, R.S. (1997). *From Saladin to the Mongols, The Ayyubids of Damascus 1193-1260*. New York Press, Albany.

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzaferreddin Gökbörü Örneği

- Ibn Sheddad (1897). *Saladin or What Befell Sultan Yûsuf (Salâh Ed-Din), (1137-1193 A.D.)*. London.
- İbn Hallikan. (MDCCCXLIII). *Vefayat El-Ayan (Ibn Khallikan's Biographical Dictionary)*. Translated: Mac Guckin de Slane, Paris.
- İbnü'l Esir (1987). *el-Kamil fi't-Tarih, XI.*, Çev. Abdulkerim Özeydın, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü*. Ötüken Yayınevi, Ankara.
- Lucas, E. V. (1917). *A Boswell of Baghdad, with diversions*, New York.
- Makdisi, (TTK'da Basılmamış Nüsha). *Kitabü'r-Ravzateyn Fi Ahbar'id-Devleteyn II*, (Çev. Z.K.Ugan).
- Poole, S. L. (1894). *The Mohammadan Dynasties, Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*. Westminster.
- Sevim, A. & Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yay., Ankara.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, TTK Yay., Ankara.
- Süryani Mihael. (TTK'da Basılmamış Nüsha). *Vekayiname, II*, (Çev. H. Andreasyan).
- Şeşen, R. (2002). Eyyubiler. *Türkler*, V, Ankara.
- Turan, O. (1993). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Turan, R. & Kırpık, G. (2018). Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 4. Baskı, Ankara.
- Türkmen, F. (2011). Dede Korkut'ta Halk Hukuku Unsurları. *Bilig*, 58.
- Yaşçın, S. K. & Şengül, M. (2004). Dede Korkut Hikâyelerinin Çocuk Eğitimi Açısından Öne Sürdüğü Değerler ve Ortaya Çıkarmak İstedığı Tip Üzerine Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science*, 14(2).